МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

М. А. Остапенко

Політична культура суспільства

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

М. А. Остапенко

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА

Навчальний посібник

Київ 2008

ББК 66.0я73+66.3(4УКР)6я73
О-76

Рецензенти: О. В. Бабкіна, д-р політ. наук, проф.
І. В. Варзар, д-р політ. наук, проф.
В. П. Горбатенко, д-р політ. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 25.10.06)

Остапенко М. А.
О-76 Політична культура суспільства: Навч. посіб. — К. : МАУП, 2008. — 96 с. — Бібліогр.: С. 88–91.

ISBN 978-966-608-821-8

У навчальному посібнику викладено програмний матеріал до вивчення дисципліни "Політична культура". Книга містить список використаної та рекомендованої літератури.

Для студентів вищих навчальних закладів.

ББК 66.0я73+66.3(4УКР)6я73

© М. А. Остапенко, 2008
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2008

ISBN 978-966-608-821-8

Важливою складовою політичної системи будь-якого суспільства є політична культура — феномен, що сприяє визначати політичні процеси і формувати тип політичних відносин як в межах держави, так і на міжнародному рівні.

Політична культура — досить складне, багатогранне, глибоке за змістом явище. Як концептуальне поняття вона з'являється в середині XX ст. в працях представників американської школи — Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая. В СРСР поняття політичної культури цілеспрямовано досліджувалося з 80-х років минулого століття. Сучасний аналіз феномену політичної культури можна прослідкувати в працях багатьох дослідників, в яких розглядаються питання щодо сутності, домінуючих цінностей, регіональних відмінностей, механізмів і засобів формування сучасної моделі політичної культури. Так різні її аспекти висвітлюються в працях В. Андрущенка, О. Бабкіної, В. Бебика, І. Варзара, М. Головатого, В. Горбатенка, В. Ребкала, С. Рябова, С. Телешуна, Л. Шкляра, П. Шляхтуна та інших вітчизняних (українських) науковців.

Сучасність характеризується світовою трансформаційністю. Глобалізація, інформаційна революція, інтеграційні тенденції в світі, міграційні процеси тощо свідчать про те, що практично кожна з держав змінює параметри своєї загальної і політичної життєдіяльності. Кожна країна відчуває зміни, трансформується, адаптується до нових умов світової динаміки, що впливає як на характер взаємовідносин з іншими країнами, так і на відносини між суб'єктами політичної взаємодії в середині країни на рівні політичних інститутів, соціально-політичних спільнот, окремих особистостей. Останнє потребує нового типу політичної культури, нових норм і технологій, формування яких є однаково важливим завданням для всіх країн, що вступають у відповідні відносини.

Трансформаційне суспільство обумовлює власні особливості політичних процесів, висуває власні вимоги до їх суб'єктів, формує свою модель політичної культури.

Нові політичні реалії потребують нових підходів, нових навичок і нової політичної культури. Процес формування нової людини безперервний і складний. Ускладнюються соціальні, економічні, політичні умови, які актуалізують дослідження і розуміння проблеми адаптації і адекватності сучасної людини умовам сьогодення. Політична культура не тільки віддзеркалює подібні труднощі і суперечності, але й сама суттєво впливає на перебіг соціально-економічних і політичних подій.

У навчальному посібнику розкривається вихідне, базове поняття "політична культура", виявляються атрибутивні її характеристики, визначається роль політичної культури в сучасному суспільстві; аналізується структура політичної культури; розкривається проблема її типологізації в сучасній політичній науці; визначаються основні чинники процесу формування політичної культури особистості, аналізується роль політичного виховання в цьому процесі. Окремими темами подаються проблеми електоральної культури і особливості політичної культури в сучасній Україні та в деяких країнах світу.

Розділ 1

Політична культура : поняттяіосновніхарактеристики

1.1. Феномен і поняття політичної культури. Формування теорії політичної культури.

Політична культура належить до гуманітарного виміру політики. Завдяки їй формуються регулятори політичної поведінки і мотиваційна основа владних відносин. Інтерес до вивчення феномену політичної культури був обумовлений усвідомленням науковцями необхідності виявлення засобів і механізмів досягнення політичної стабільності і суспільно-політичного розвитку за допомогою аналізу глибинних, емоційних і соціально-психологічних зв'язків між людськими спільнотами і формами правління, владою. Передумовою для масового вивчення подібних зв'язків стала так звана "біхевіористська революція", а також встановлення широких міждисциплінарних зв'язків політичної науки з іншими науками про суспільство — культурною антропологією, соціологією, соціальною психологією тощо, що в сукупності сприяло формуванню і затвердженню політико-культурного підходу. Такий підхід — це спроба дослідити формальні і неформальні компоненти політичних систем, спираючись на аналіз національної політичної психології, політичної ідеології і інтеграції вказаних наук в єдину політологічну дисципліну.

Систематичне використання поняття "політична культура" почалося з 50-х років XX ст. Дослідження різних аспектів політичної культури — характеру зв'язку між соціальною структурою суспільства і культурою, особливостей політичної поведінки людей різних національностей і культур, ступеня впливу традицій на розвиток політичного процесу, ролі людського чинника в політиці — мають давню історію. Феномен, який в сучасній науці визначається як політична культура, був предметом уваги багатьох мислителів: Платона, Аристотеля, Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, А. де Токвіля, К. Маркса, М. Вебера, М. Бердяє-

ва, К. Мангейма та інших. Поняття "політична культура" зустрічається у російського історика В. Гер'є. Проте першим, хто концептуально використав поняття "політична культура", був німецький історик-просвітник XVIII ст. Й. Гердер. Категоріального статусу воно, як вже зазначалося вище, набуває у другій половині XX ст. завдяки зусиллям Г. Алмонда, С. Верби, Л. Пая, Д. Каванаха, У. Розенбаума, Д. Елазара, К. фон Бойме та інших, які закріпили його в політологічному лексиконі. Багато науковців попередником терміна "політична культура" вважають поняття "національний характер" і певний час у науці, особливо в XIX ст., елементи політичної культури досліджувалися в межах аналізу національного характеру.

Проте в 60-ті роки минулого століття виникла потреба в новому, ширшому для дослідження і розуміння політики інструментарії, що давав би відповідь на питання: чому моделі політичних реформ, моделі модернізації, розроблені в одних країнах, неможливо ефективно застосувати в інших. Можна вважати, що поштовх до політико-культурних досліджень дало порівняльне дослідження політичних систем. Політологи-компаративісти дійшли висновку, що системи і інститути ефективно функціонують лише тоді, коли введені до адекватного їм культурного середовища, а діючі в їх межах суб'єкти мають відповідні культурні характеристики.

Іншою причиною активізації уваги до феномену політичної культури є проникнення в політичну науку після Другої світової війни різних концепцій культури і культурної антропології, збільшення кількості спроб розглядати політичні феномени в культурних, соціокультурних і соціально-психологічних термінах. Попередниками концепції політичної культури можна вважати відомих антропологів і культурологів К. Клакхона, А. Кребера та ін. Саме тоді в центрі уваги політологів і постав культурний контекст здійснюваних політичних змін.

Теоретичною передумовою концептуальної розробки проблеми політичної культури стали дослідження політичних систем, основну констатуючу ознаку яких значна кількість вчених вбачала в наявності ціннісно обумовлених зв'язків між владою і суспільством. Іншими словами, об'єднавчим і стабілізуючим чинником політичної системи розглядалися політичні цінності. Таким чином, виникнення теорії політичної культури — це

своєрідна спроба подолання формальних, інституціоналізованих методів дослідження політики, прагнення об'єднати офіційну та реальну політичні системи, зв'язати процес прийняття управлінських рішень з політичною поведінкою громадян.

Існує багато дефініцій політичної культури, кілька підходів до розуміння її сутності. Необхідно зазначити, що у західних і вітчизняних науковців немає єдиного підходу як до самої категорії політичної культури, так і до її змісту, структурних компонентів, функцій. Складність у розумінні і тлумаченні політичної культури пов'язується з тлумаченням самого поняття "культура" в культурології. На сьогодні можна налічити більше 500 визначень цього поняття, що певним чином ускладнює пізнавальну ситуацію також з поняттям політична культура. У найзагальнішому вигляді її можна розглядати як суб'єктивний вимір суспільних основ політичної системи. Серед різноманітних інтерпретацій політичної культури і культури загальної визнається те, що політична культура є складовою, своєрідною підсистемою загальної культури суспільства, але водночас може виявляти себе як "самостійне", автономне явище. За визначенням Р. Такера, культура є звичайним способом життя суспільства, що включає як прийняті способи мислення і переконання, так і прийняті зразки поведінки; політична ж культура містить у собі ті елементи культури, що пов'язуються з правлінням і політикою. Культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей, специфічний спосіб людської діяльності, що виробляється в ході історичного розвитку, впливає на спосіб здійснення влади і, в свою чергу, залежить від політичних перетворень. Через політичну культуру людина залучається до політичної системи і політичної діяльності.

В історії дослідження і формуванні теорії політичної культури можна визначити кілька етапів.

Перший ("об'єктивний") етап здійснюється в рамках структурного функціоналізму (Т. Парсонс), коли цінності розглядаються як найвищі принципи, на основі яких забезпечується згода в суспільстві і в малих групах. Цінності є об'єктивними і досліджуються тією мірою, якою здатні підтримувати нормальне функціонування системи. Прихильник цього підходу Д.Істон розглядає політичну культуру як сукупність лише тих уявлень і вірувань, які явно визначають політичні дії.

Представник другого ("суб'єктивного"), "психологічного" етапу (Г. Алмонда і С. Верба), розглядають політичну культуру як систему політичних орієнтацій і переконань, притаманних тій чи іншій особистості. Ці орієнтації можуть не схвалюватися більшістю певного суспільства і навіть суперечити існуючому режиму. Головне — вони є в індивідуальних свідомостях.

Третій етап пов'язується з кінцем 80-х років — початком 90-х років XX ст., коли в інтерпретації політичної культури склалися два основні напрями. Один обмежує це суспільне явище сферою психічного; другий, поряд зі зразками політичної свідомості, включає до нього і "зразки" політичної поведінки людей.

На базі синтезу цих підходів — "об'єктивістського" аналізу системи цінностей і дослідження особистісних цінностей — відбувається подальше дослідження політичної культури.

Проте слід зупинитися на змісті базових концепцій політичної культури. Однією з них є концепція Г. Алмонда. В статті "Порівняльні політичні системи" (1956 р.) він вперше сформулював положення, які визначили основні параметри цієї концепції. Як стверджував автор, будь-яка політична система вбудовується в певний зразок орієнтації на політичні дії, що і названо ним політичною культурою. Пізніше у спільній праці "Громадянська культура" Г. Алмонда і С. Верба розвивають свою думку, зазначаючи, що "поняття "політична культура" вказує на специфічні політичні орієнтації — настанови щодо політичної системи та її різних частин і настанови щодо власної ролі в системі" [1, 122] "Коли ми розглядаємо політичну культуру суспільства, — пояснюють далі науковці, — ми маємо на увазі політичну систему, що інтерналізується в знаннях, почуттях, оцінках його членів" [1, 122]. Як об'єкт політичної орієнтації Г. Алмонда виокремлює "загальну політичну систему" з такими компонентами: специфічні ролі або структури (скажімо, законодавчі чи виконавчі органи, бюрократія), носії ролей (окремі монархи, законодавці, адміністратори), конкретні публічні політичні заходи, рішення або виконання рішень і власне "я". Ця концепція має ряд недоліків, серед них можна назвати такі:

• вона дає можливість розкрити лише певні фрагменти політичної культури, адже зведення останньої лише до орієнтацій обходить увагою такий момент, як діяльнісний аспект,

він визначається тим положенням, яке посідає окрема людина чи соціальна група в системі об'єктивних відносин у суспільстві, а також їх світоглядними та соціально-політичними позиціями;

- невизначеним залишається питання про ціннісні характеристики орієнтацій, що входять до складу політичної культури, тобто про те, чи включаються до культури лише "позитивні", чи ще й "негативні" цінності, орієнтації.

Однак, незважаючи на свої недоліки, концепція Г. Алмонда набула поширення у західній політичній науці, зокрема в працях С. Верби, Л. Пая, С. Хантінгтона, Д. Елазара, Д. Дівайна та інших, які досліджували феномен політичної культури переважно з "орієнтаційного" погляду. Наприклад, Л. Пай розглядав політичну культуру як сукупність настанов, переконань і почуттів, що впорядковує і надає значення політичному процесу і являє собою основні припущення і правила, які управляють поведінкою в політичній системі; вона містить у собі як політичні ідеали, так і діючі норми управління. До політичної культури Л. Пай відносить зміст таких категорій, як політична ідеологія, національний характер і дух, національна політична психологія і фундаментальні цінності народу [11, 5]. Американські політологи Дж. Олмонд і Дж. Пауелл визначають політичну культуру як сукупність індивідуальних настанов і орієнтацій учасників певної системи, як суб'єктивну сферу, що є основою політичних дій [30, 6]. На думку Л. Дитмера, у політичній культурі є те, що належить "культурі" і не дозволяє зводити її ні до "політичної структури", ні до "політичної психології". Основою аналізу політичної культури є символи, оскільки саме за їх допомогою люди виражають і передають один одному свої почуття і цінності, і тому політична культура — це система політичних символів, певна семіологічна система, що передбачає семантичний аналіз змісту політичних символів та понять і включається до ширшої системи — системи політичної комунікації [11, 6].

Інші дослідники, наприклад, Є. Вятр і Д. Пол, вважають, що поруч зі "зразками" політичної свідомості до політичної культури повинні бути віднесені обов'язково і "зразки" політичної поведінки. Далеко не все в людській діяльності контролюється і фіксується свідомістю, це значить, що не всі моделі поведінки індивідів і груп можна вивести з моделей їх свідомості. Найкра-

ще подібну позицію було викладено відомим істориком і політологом Р. Такером: “Культура — це звичний спосіб життя суспільства, що включає як прийняті способи мислення, а також переконання, так і прийняті зразки поведінки. Політична культура — це ті елементи культури, які мають відношення до управління і політики” [39, 690].

У працях вітчизняних науковців та авторів близького зарубіжжя помітні розбіжності в трактуванні політичної культури, переважно вони торкаються суті, структурних компонентів та функцій. Одна група вчених визначає політичну культуру як особливий різновид культури, спосіб духовно-практичної діяльності та відносин, що відображають, закріплюють і реалізують головні національні цінності й інтереси, формують політичні погляди та навички участі громадян у суспільно-політичному житті (В. Бебик, М. Головатий, В. Ребкало). Інші фахівці вбачають у політичній культурі систему обумовлених історично, відносно сталих і репрезентованих переконань та настанов свідомості та моделей поведінки індивідів і груп, а також моделей функціонування політичних інститутів та утвореної ними системи (Е. Баталов, Б. Цимбалістий). Певна частина вчених вважає, що політична культура — це сукупність поглядів, переконань, орієнтацій і зразків поведінки, що визначають ставлення людей до політичної сфери життя суспільства, рівень і сформованість їхньої політичної активності (Н. Паніна, Ю. Пахомов, Н. Чурилов).

Підсумовуючи аналіз різних трактувань політичної культури, можна їх звести до трьох основних груп:

- політична культура — суб’єктивна сфера, що лежить в основі політичної діяльності, це: орієнтації, система цінностей, символів, вірування і настанови індивідів на політичні дії;
- політична культура — це спосіб духовно-практичної діяльності, зокрема реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделі поведінки. Політична культура тлумачиться як політична свідомість і політична поведінка, відповідно в структурі політичної культури виділяються компоненти пізнавального, емоційного, оцінювального і поведінкового характеру.
- політична культура — це політична свідомість, політична